GAMLE GRENSESKJELL

St. Hallvard brakte i sitt hefte nr. 5 for 1951 en meget interessant artikkel av Lars Kiærland om eldre ekserserplasser i og omkring Oslo (Christiania). Artikkelen var illustrert med en serie ikke mindre interessante karter, hvorav en del også gav verdifulle opplysninger utenom det som angikk det militære.

Et av disse var Hans Reus Bangs kart fra 1780 over ekserserplassen på Bergsløkken.

Merkelig nok har det øyensynlig vært vanskelig å stedfeste denne ekserserplassen nøyaktig, for i randnotene til kartet sies det at plassen «må ha ligget sørøst for Enerhaugen». Denne noe famlende plasering er for så vidt en konsekvens av at Øvre Bergsløkken angis som «nå Sørligt. 52». Dette er tydelig en lapsus, da Øvre Bergsløkken er vist altfor nær Hovinbekken til at så kan være tilfelle.

Nå viser kartet ikke mindre enn 3 løkker, nemlig foruten Øvre og Nedre Bergsløkken også en nærmest mellomliggende løkke, Theiste- eller Bokk-løkken. Å dømme etter det større gårdsanlegget her, kunne denne løkke godt tenkes å ha vært hovedbølet i en opprinnelig felles løkke som senere var blitt tredelt. Et vink i den retning gir det i samme artikkel gjengitte kart over troppesamlingen på Etterstad i 1821. Her er hverken Øvre eller Nedre Bergsløkken avmerket, bare en «Bergsløkken» med en beliggenhet som svarer nokså godt til Theiste- eller Bokk-løkken fra 1780.

Sammenholder vi nå kartet fra 1780 med et moderne kart, konstaterer vi lett at det er Theiste- eller Bokk-løkken som er identisk med våre dagers Sørligt. 52.

Men derav følger igjen at ekserserplassen på Bergsløkken ikke kan ha ligget i *sørøst* for Enerhaugen, men i *nordøst*.

Videre vil vi uten vanskelighet finne plassens vestgrense så å si detaljbevart i den langsgående tomtegrense mellom Norderhovs gate og Brinkens gate.

Ekserserplassen lå følgelig på Kampen og omfattet mesteparten av nåværende Kampens park, foruten arealet sønnenfor omtrent til Kampengata. Men plassens østgrense er gått tapt ved reguleringen av strøket her og ved fremføringen av jernbanen.

Bangs kart er ualminnelig nøyaktig utført, og det er forbløffende å se hvor mange av veiene og grenseskjellene fra 1780 som gjenfinnes i gatenettet i dag.

Ser vi bort fra den veikroken som jernbanelinjen har forårsaket, gjenfinner vi hele 1780's «Veyen fra Christiania» i Sørligata og Ensjøveien og en mellomliggende forbindende tomtegrense.

Den kombinasjon av vei og grenseskjell som gikk fra denne «Veyen fra Christiania» og til Hovinbekken i 1780 gjenfinnes i dag som Hagegata og Brinkens gate.

Den lengst vest på 1780-kartet viste vei-grenseskjell-kombinasjon gjenfinnes i dag som Åkebergveien. Ja, selv det vest for Hovinbekken nordgående teigeskille gjenfinnes for den søndre dels vedkommende i Normannsgata.

På det viste utdrag av et moderne kart er plassen for Øvre og Nedre Bergsløkken markert med henholdsvis 1) og 2), og Hovinbekken med 3) — 3) på samme måte som er gjort på gjengivelsen av kartet fra 1780. Theiste- eller Bokk-løkken er markert 4) og Kampens park 5).

Samsvaringen mellom kartene er slående.

Men denne seige bevaringen av vei-grenseskjell fra 1780 til i dag, dvs. i ¾ århundre, gir lange perspektiver. De *kan* ha eksistert lenge før 1780 også. Skulle de ha eksistert like lenge før som etter, er vi tilbake i tiden for det gamle Oslo. Og da melder uvilkårlig det spørsmål seg, om noen av disse vei-grenseskjell kan tenkes å gå tilbake til middelalderen. Utenkelig er det ikke.

Slik som «Veyen fra Christiania» går, forutsetter den eksistens av Vaterlands bru. Den hører derfor trolig en nyere tid til.

Åkebergveien synes også først å kunne være fremkommet etter anlegget av Christiania. Den danner nemlig en benvei mellom Enebakkveien og

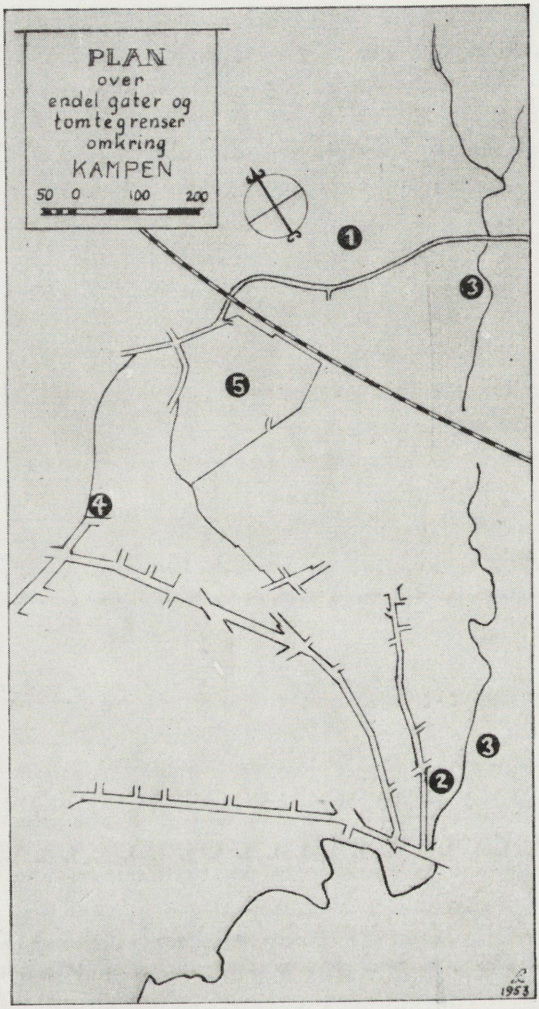

Grønlandsleiret *utenom* det gamle Oslo.

Men så har vi Hagegata—Brinkens gate.

Også dette er en fortsettelse av Enebakkveien. Men i dag fører ikke Hagegata noen steds hen, og det ser ikke ut som den gjorde det i 1780 heller. Tross det har den holdt seg seiglivet. Det tyder på høy alder.

Tar vi nå for oss bykartet og sikter langs Hagegatas retning, hvor kommer vi da? Jo, vi kommer til Akerselva ved Nedre Foss. Men her lå Frysju bru i middelalderen som eneste bru over elva, og her gikk veien opp til Aker gård hvor tingstedet var.

Dette tyder avgjort på at vi i Hagegata og søndre del av Brinkens gate har bevart et stykke middelaldersk veinett, kanskje også middelaldersk eiendomsgrense, etter som vei og grense alltid har hatt sterk affinitet til hverandre.

På kartet fra 1780 ser vi at det ikke var noe mellomliggende grenseskjell mellom Hagegata og Åkebergveien. Området mellom disse kalles «En Deel af Provste Engen». Også på et «Situvations Cart ofver Opslo Ladegaard» fra 1742 finner vi «(P)roust Engen. Deris Kongl. May^{ts} Eiendom», her strekkende seg endog nedenfor nåværende Åkebergveien.

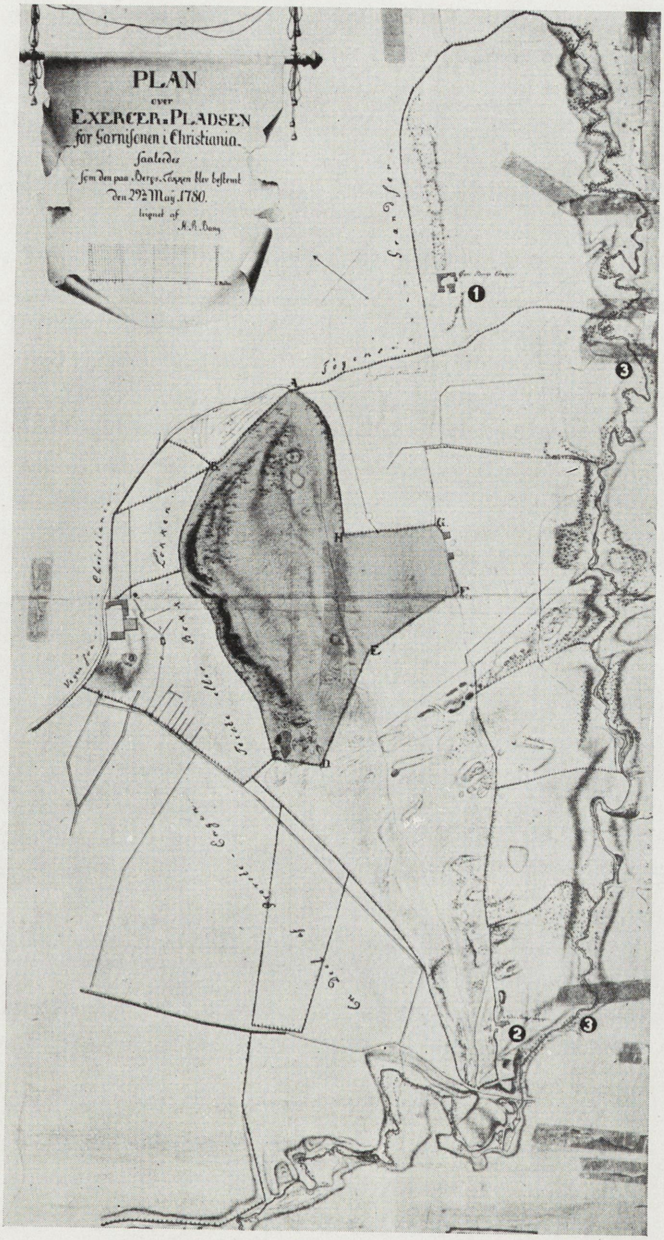
PLAN
over
EXERCER-PLADSEN
for Garnisonen i Christiania
saaledes
som den paa Bergs-Løkken blev bestemt
den 29de May 1780.
tegnet af
H. H. Bang

Nå vet vi fra det gamle Oslos bylov at «Tøyenbekken danner byens nordgrense, og fra bekken går den nordenom Vå(l)kaberg og til bekken på Martestokke og til grinden på Vålin, derfra til Krossbrekka som fører opp på Eikaberg og så ut nordenfor Eikabergkleivene og ut på vågen rett mot Akersnes og tilbake til Tøyenbekken».

Vi vet også at Christian IV tok det gamle Oslos grunn til krongods, da han flyttet byen.

Men da kan vi ikke godt unnlate å trekke den konklusjon at Hagegata og søndre del av Brinkens gate representerer en del av det gamle Oslos bygrense! — den delen som fra Tøyenbekken gikk nordenfor Vålkaberg (Enerhaugen) til (Hovin-)bekken ved Martestokke (Galgeberg). At bygrensen også videre fulgte en vei synes innlysende, når den gikk til en grind. Grensen fulgte selvsagt Enebakkveien fra Hovinbekken over Galgeberg til grinden opp til Vålerengen.

På førnevnte Etterstadkart fra 1821 vises Vålerengens gårdsvei bort til Enebakkveien, hvor da grinden var. Den vestligste del av denne veien synes bevart i smuget mellom Enebakkveien nr. 20 og 22.

Vi har ingen spesiell grunn til å tro at vei og grind har vært på noe annet sted i middelalderen.

Herfra og til Krossbrekka (Ekebergveien) er vi imidlertid i knipe med å påvise den gamle bygrensen. Ikke vet vi hvilken del av Krossbrekka grensen skulle gå, eller peke mot. Ikke er her bevart noen vei, og nåtidens tomtegrenser gir ikke større rettledning. Det troligste er at grensen har gått nærmest tvers over dalbunnen og fulgt Ryenbergveien bort til Ekebergveien og deretter Konows gate og Liabruveien langs fjellfoten til Grønlikleiva (Eikabergkleivene) og så ut på fjorden. Alle disse veiene er meget gamle.

Det gamle Oslos bygrense har således for den vesentligste del falt sammen med veier som er bevart den dag i dag.

Men lite tenkte vel Hans Reus Bang da han tegnet sitt ekserserplasskart at han samtidig tok vare på vitnesbyrd om Oslos gamle grenseskjell.

Leif Løberg.

Det var redaksjonen som har forfattet den misvisende teksten. Ikke alene på kartet av 1821, men også på Wibe og Irgens' kart av 1844 står bare markert en Bergsløkke like ovenfor der hvor Sørligaten og Smedgaten løper sammen, altså ved Sørligaten 52. Da det ikke kunne være Nedre Bergsløkken, antok vi at det måtte være Øvre Bergsløkken, men det var altså Bukkeløkken.

Om denne løkken heter det på et kart av 164 (riksark.) «at den stedse tilforn» har ligget under samme forpaktning som Bergsløkken.

Red.

Vår første tobakksplantasje.

Vi ser at løkken kalles Bokk- eller Theisteløkken. Det siste navnet skriver seg fra Jacob Theiste, som her anla Norges første tobaksplantasje.

I begynnelsen av 1700-årene ble Bergsløkken, som da tilhørte staten sammen med ⅛-part av Prostengen forpaktet av apoteker J. Wilster (Elefantapoteket), men fra 1726 av Jacob Theiste. Denne var sønn av David Theiste, som i slutten av 1600-årene anla et tobakkspinneri i Christiania. Jacob fortsatte dette, og nå ville han anlegge en tobakksplantasje på Bergsløkken, altså landets første.

Jacob Theiste var en meget energisk og ansett mann. Han sier selv at han fra sin ungdom er vel bevandret i tobakksfabrikasjon, og han har brukt nesten 10 000 rdl. på å få tobakksfabrikken i Christiania i fullkommen stand.

Han hadde foretatt studiereiser til «de steder hvor toback platagierne ere, der bladene voxe og hvorfra adskillige landskaber blifver forsynede, saa jeg hafver seed dend maade som bruges med denne urt til fuldkommenhed». Han mener at hans tobakk selvfølgelig må regnes som «lige god som den fra fremmede stæder indføres».

Denne Theistes tobakksfabrikk har inspirert stiftamtmann Rappe til å gå i gang med tobakksfabrikk i Tukthuset, som i 1741 omsider settes i gang. Rappe får Jacob Theiste til å utarbeide et forslag til innredningen.

Theiste overtales til å «trække sine tobacks-spinderier ind udi Tugthuset, hvorved Theiste ved hans folck, som skal være kyndige og vel

øvede, kunde tillære Tugthusets fornødne folck og arbeidere, og at hans reedskab og verktøi til Tugthusets nøtte brug kand employeres».

Som belønning for dette fikk han kongelig bevilling på forpaktningen av Bergsløkken for sin og sin kones livstid. Det hadde vært meget vanskelig å finne et sted som egnet seg til tobakksdyrking. Dertil trengtes «jord af fedme, dybe dale, som maae forbedres, tilligemed hauge efterdi toback plantagiere taaler ingen sterk vind eller noget haardt vejrligt, som falder paa høyene og slettene. Ligeledes udkræves altid vand i nærværelsen til jordens og planternes daglige og idelige overspyldning, saafremt samme skal opnaae sin rette fuldkommenhed».

Han mener at Bergsløkken var det eneste sted i byens omegn, som svarte til alle krav. Stedet var slik at «det umulig kand feile at tobackblade der maae opnaae en fuld kommen vext».[1]

I anledning av dette privilegium ble det opptatt en takst på denne vår eldste tobakksplantasje 16. septbr. 1741. Ved denne bevidnes at Theiste vil få store omkostninger, hvis løkken etter «consessionen forsvarligt skal hævedes og opdyrkes til plantage». Hans forgjenger hadde brukt den som beitemark, og var i 1726 nærmest for øde land å regnes. Den var nå innhegnet, et nybråttarbeid på 70 mål jord var utført og 1 320 lass gjødsel påkjørt.

Det var to husmannsplasser, en i øst og en i nord. Dessuten hadde Theiste latt oppføre en låve med to lader, og videre en tre-etasjes bygning til stall, fjøs og låve og lade samt flere loftsrom. Endelig var det murt en kjeller, hvorpå skulle oppsettes en bygning «til toback plantagiens væntende bladers tørkning og conservation».

Det er anlagt to lange dammer, avdelt i seks rom, som reserve til vanning i tørre år.

Theiste hadde allerede innhøstet de modne underste bladene. De øverste, samt en del av de nye plantene stod enda «som Theiste sagde med villie at være skeed for at viise hans arbeide, og paa det øiensiunlig kand sees, at tobacks plantagier end paa disse steder var muelig at bringe til saadan fuldkommenhed det vexterne kunde give frøe af sig naar ikke bekostningen blev spart».

Dette skulle altså være den første tobakksplantasje i Norge.

[1] Chr. Gierløff: Tobakkens krønike, s. 77—85 f. 155.

Videre var det nede i dalen ved «vandløbet» (Hovinsbekken) oppdyrket 3 mål som neste år skulle bli tobakksplantasje. Retten mente det ville bli kostbart å fortsette oppdyrkingen av udyrket jord, men det anså man nødvendig hvis plantasjen «skal udbringe nogen synderlig mængde». Videre trengtes det boliger og «vidløftige huuse til at tørke de faldende tobacks blade udi, om det skal komme til sin fulkommenhed».

Theiste får snart bygd en panelt, rødmalt stuebygning i én etasje med svalgang på hele to sider. Storstue og dagligstue i hver sin ende med kjøkken imellom.

Det var altså denne bebyggelse som lå lengst i vest ved Sørligaten 52 og Bokk- eller Theisteløkken foran. Den hørte i grunnen til Prostengen.

A. B.